Inleiding Ella Vogelaar:

***"Angst voor religie in het publieke domein: motor voor intolerantie"*.**

Toogdag G H Ter Schegget Stichting

Amsterdam, Thomaskerk, 12 maart 2010

Tegenwoordig wordt een bijeenkomst als hier vandaag door de organisatoren meestal een symposium of congres genoemd. Het bestuur van de G H ter Schegget stichting heeft gekozen voor het mooie, maar toch een beetje ouderwets aandoende woord 'toogdag'. Ik weet niet wat hun beweegredenen daarvoor zijn. Het roept bij mij herinneringen op aan de toogdagen die in mijn jeugd werden georganiseerd door de christelijke plattelandsvrouwen, waar mijn moeder presidente van was en de toogdagen van de vereniging tot instandhouding van het Nederlandse stamboekvee, waar mijn vader altijd met onze mooiste en productiefste koeien naar toe toog om prijzen en oorkondes in de wacht te slepen voor onze Maries en Sofies. Ik heb de betekenis van het woord voor alle zekerheid nog maar even opgezocht in de Dikke van Dale. Daarin wordt toogdag omschreven als 'kijkdag of dag waarop een vereniging of partij een demonstratie houdt'. Ik houd het er maar op dat we elkaar op deze toogdag willen ontmoeten, elkaar willen leren kennen in de ware zin des woords.

Ik heb Bert ter Schegget leren kennen toen ik van 1968 tot 1972 als student op de sociale academie 'De Horst' zat. Hij was er in die tijd docent. Het waren voor mij de jaren dat ik mij bevrijdde van het benauwende klimaat van het kleine Zeeuwse eiland, waar ik opgegroeid ben en dat omschreven werd als 'dichtgeplakt met krantenpapier'. Weg ook van de gereformeerde kerk, waarin ik teveel ouderlingen tegenkwam die in mijn ogen hypocriet waren, omdat ze zondags voor in de kerkbanken zaten en verhalen van de dominee aanhoorden over rechtvaardigheid en naastenliefde, maar er door de week niet naar leefden. Dat vond ik schijnheilig. Het klimaat op de Horst was voor mij een verademing. Daar kwam ik door Bert ter Schegget en anderen in aanraking met de revolutionaire theologie, die zich verbond met de verschoppelingen der aarde. Het adagium was in die dagen op de Horst: het gaat niet om de verticale geloofsbeleving, jouw relatie met God, maar om de horizontale geloofsbeleving, jouw relatie met de wereld, trek je je het lot van je medemensen aan, neem je verantwoordelijkheid voor de samenleving. Als ik mijn leven tot nu toe overzie dan denk ik dat een sterk rechtvaardigheidsgevoel en het nemen van verantwoordelijkheid voor het verbeteren van de samenleving altijd een rode draad, een constante in mijn leven zijn gebleven. Natuurlijk ben ik met het stijgen der jaren over de mogelijkheden om de wereld te verbeteren bescheidener gaan denken. Toen geloofde ik dat een revolutionaire verandering mogelijk was, waarbij machtsongelijkheid tussen mensen, bevolkingsgroepen en landen uitgebannen zou kunnen worden. Nu ben ik meer van de weg der geleidelijkheid, de kleine stapjes theorie. Maar de passie en het vuur is onveranderd. Ik heb ja tegen het ministerschap gezegd, omdat ik dacht: al lukt het me maar om vanuit die positie het gepolariseerde debat rond migranten en met name moslimmigranten, een heel klein beetje te depolariseren, dan is het al de moeite waard.

Velen zullen het met me eens zijn als ik zeg dat Nederland op drift is. Er is veel ongenoegen en angst in de samenleving, er is een vertrouwensbreuk tussen de

kiezers en de politiek als institutie en de politieke leiders. Wie van ons zou het 15 jaar geleden voor mogelijk hebben gehouden dat bij gemeenteraadsverkiezingen in Almere een populistische partij als die van Wilders, die moslims als de zondebokken van alle kwaad aanwijst, de grootste partij zou worden. Waar is de tijd gebleven dat Nederland internationaal als gidsland voor een open en tolerante samenleving werd gezien. Dat we ons verontwaardigd toonden over de regeringsdeelname van de met vreemdelingenhaat doordesemde partij van Jurgen Haider in Oostenrijk. Zoals meestal is er niet één verklaring voor het ontstaan van dit gure klimaat. De globalisering met zijn steeds grotere kloof tussen winnaars en verliezers, het sterk toegenomen materialisme met zijn ongegeneerde hebzucht, de ontzuiling waardoor vertrouwde besturingsmechanismen van de samenleving uiteen vielen, de toegenomen emancipatie waardoor leiders geen vanzelfsprekend gezag meer hebben, de vluchtigheid en hyperigheid van de mediacratie, de secularisering en toegenomen diversiteit, al die ontwikkelingen hebben de samenleving ingrijpend veranderd en voor een sterk toegenomen gevoel van onbehagen, angst en onzekerheid in de samenleving gezorgd. Ik zal in het vervolg van dit betoog vooral trachten de ontwikkelingen rond secularisering en diversiteit te duiden. Waarbij ik hoop de titel die ik aan deze inleiding heb meegegeven, angst voor religie in het publieke domein is een belangrijke motor voor intolerantie, te onderbouwen.

De diversiteit is de afgelopen 50 jaren enorm toegenomen, door de grote aantallen gastarbeiders en hun families die sinds de zestiger/zeventiger jaren van de vorige eeuw naar ons land zijn gekomen. De Surinamers en de Antilliaanse Nederlanders uit de overzeese wingewesten, die onderdeel van het Koninkrijk uitmaken of dat lange tijd deden. Maar ook vluchtelingen uit oorlogsgebieden of dictatoriale landen uit vooral Afrika en het Midden-Oosten. Allemaal mensen op zoek naar een beter en veiliger bestaan voor zichzelf en hun kinderen. Door de moderne communicatiemiddelen en relatief goedkope vervoermogelijkheden is de wereld een dorp geworden. Iedere dag komt de wereld onze huiskamers binnen, maken velen van ons jaarlijks prachtige vakantiereizen naar verre oorden en kunnen we producten kopen die aan de andere kant van de aardbol zijn geteeld of gemaakt. Al die ontwikkelingen bieden grote mogelijkheden voor velen van ons, maar vormen voor een deel van ons een bedreiging omdat het ook betekent dat arbeid zich verplaatst over de wereldbol naar de plaatsen waar die het goedkoopst is. Daardoor verliezen mensen hun baan, worden werkloos en tegelijkertijd zijn de sociale verbanden uit één gevallen. De migranten zijn voor velen van ons vreemden, met onbekende gewoonten, culturen en religies. Migranten echter moeten hun weg zien te vinden in een voor hen veelal onbekende, sterk seculiere samenleving, de taal leren en leren omgaan met de vrijheden, rechten en plichten in het nieuwe land waarmee ze niet vertrouwd zijn. Al die ontwikkelingen zetten de samenleving onder druk. Dat maakt velen van ons, zowel migranten als autochtonen angstig en onzeker

Met die grote stroom migranten heeft zich ook een nieuwe, voor velen van ons onbekende godsdienst, de islam, in ons land gevestigd. Pikant is in dit verband wel, dat tot de onafhankelijkheid van Indonesië, het grootste moslimland ter wereld lange tijd onderdeel uit maakte van ons Koninkrijk, maar die moslims bleven kennelijk vreemden op veilige afstand. De Utrechtse stadsdichter Ingmar Heytze* schreef een gedicht over de wens van velen van ons om vreemden vooral op veilige afstand te houden en niet echt te leren kennen. Ik wil dat gedicht graag met u delen:

*II 'DE WINDEN DIE VERSPREIDEN' **

De Heilige Koran, Soera 51.25. Toen zij bij hem binnentraden en zeiden: "Vrede", antwoordde hij: "Vrede". Hij zeide (bij zichzelven): "Vreemde mensen".

Het probleem met vreemden is vooral dat ze werkelijk bestaan en ademhalen, af en toe iets eten, opvattingen hebben. Het lijkt wel of jullie steeds echter worden, zoals de foto's, vroeger, in de doka's van onze vaders – hoe ze langzaam maar zeker tevoorschijn kwamen

uit het bad met ontwikkelaar. Geen wezens van licht, bewaard in zilver, of djinns uit vuur geschapen, gewoon dezelfde bezielde apen als wij – ieder jaar iets minder vreemd. Hoe moeten we het zeggen, hoe leggen we jullie uit dat we liever met vreemden omgaan van veilige

afstand, als idee, als onzichtbare bewoners van kracht- en prachtwijken, ergens in de schemerwereld achter muren van papier – niet als gretige, getalenteerde sollicitanten naar onze banen, daar worden we verlegen van, en bang: halal eten in de kantine, Turkse koffie

bij vergaderingen, baklava? Duizelig draaien we rond en rond als derwisjen op onze ergonomische bureaustoelen, met onze middelbare, hoogopgeleide blanke mannenbillen stevig bij elkaar. We hebben het beste met de wereld voor, als onze vreemden

maar zo hoffelijk zijn om vreemden te blijven. Wij zijn tevreden met hoofden als donkere kamers. Hou op met kloppen! Als jullie het licht aan doen, oude beelden bederven, je ontwikkelen tot collega's, vrienden, minnaars, familie – wat unbidan we dan?

Moslimmigranten zijn niet alleen vreemden die heel dichtbij zijn gekomen maar hebben bovendien ook ons beeld van Nederland als seculier land op zijn kop gezet. Sinds de democratisering van de zestiger/zeventiger jaren van de vorige eeuw is de macht van de kerk afgebrokkeld. Steeds minder mensen definiëren zichzelf nog als kerkelijk, laten zich niet meer door de kerk voorschrijven hoe ze moeten leven, sterker nog durven de kerk openlijk te kritiseren. Veel kerkgebouwen staan leeg, worden gesloopt of krijgen een andere bestemming. Nonnen en priesters zijn nagenoeg uit het straatbeeld verdwenen. Natuurlijk we hebben nog de 'bible belt', maar dat wordt toch veeleer beschouwd als een stukje Nederlandse folklore, dan ervaren als een grote bedreiging van de seculiere samenleving. Kortom religie is nagenoeg uit de openbare ruimte verdwenen en tot louter een privé aangelegenheid geworden. Religie en geloof zijn iets voor achter de voordeur en de geseculariseerde vorm ervan, zingeving, hooguit iets voor een retraite van een paar dagen in een voormalig klooster. En dan lijkt het er, vrij onverwacht op alsof die ontwikkeling, die door velen als bevrijdend is ervaren, wordt terug gedraaid. Alsof de klok vijftig jaar

wordt teruggezet. Want er staat een groeiende groep nieuwe Nederlanders op, waarvan we dachten dat ze hier tijdelijk waren, die zich hier permanent vestigen, hun vrouw en kinderen hier naar toe halen en een plek opeisen voor hun godsdienst, de islam, die ze de jaren daarvoor in achteraf kamertjes beleden. Ze eisen voor hun religie een plaats op in de publieke ruimte, ze willen moskeeën bouwen, een hoofddoek dragen als uitdrukking van hun moslim zijn, halal vlees kunnen kopen, vragen ruimtes op hun werkplek voor hun dagelijkse gebeden en hun religieuze rituelen en feesten als ramadan, Suikerfeest en offerfeest gaan ze openlijk praktiseren. Veel autochtone Nederlanders voelen zich er ongemakkelijk bij en hebben het gevoel dat ze de verworven vrijheden op de kerkelijke bastions weer dreigen kwijt te raken. Dat gevoel wordt nog versterkt doordat de islamitische theologie nog nauwelijks is gelouterd door de Verlichting en veel religieuze leiders daardoor het heilige boek niet in de historische context van de periode waarin het tot stand is gekomen plaatsen, maar vrij letterlijk nemen. Hetgeen betekent dat een aantal imams met de Koran in de hand verklaren dat de vrouw onderdanig moet zijn aan de man, homoseksualiteit een zonde is en geloofsafvalligen uit de gemeenschap moeten worden gestoten. Gelukkig zien we ook een groeiende groep moslims die de Koran gebruiken als inspiratiebron voor hun leven in de moderne Westerse samenleving. In het boekje dat ik onlangs heb geschreven over de verborgen kracht van migrantenvrouwen, zegt één van de geïnterviewde vrouwen: ‘De Koran is mijn geheime wapen’. Ze geeft Arabische conversatieles op een vrouwencentrum en gebruikt darvoor teksten uit de Koran om die vrouwen duidelijk te maken dat de vrouw volgens de Profeet helemaal geen twee rangs wezen is, maar evenveel rechten heeft dan de man. Een vorm van feministische theologie zou je het kunnen noemen.

Al deze ontwikkelingen dwingen de samenleving opnieuw na te denken over de interpretatie van het grondwettelijk recht op de vrijheid van godsdienst. We hoeven toch niet te accepteren dat onze moeizaam verworven vrijheden worden terug gedraaid, is een veel gehoorde uitroep. Nee, dat moeten we zeker niet doen, maar het vraagt wel om een fatsoenlijk debat over waar de vrijheid van de één begint en de vrijheid van de ander ophoudt. We weten immers dat onze grondwettelijke vrijheden, van bijvoorbeeld het recht op vrije meningsuiting en het verbod op godslastering en krenking met elkaar om voorrang kunnen strijden en er dan uiteindelijk een zorgvuldige belangenafweging dient plaats te vinden door de onafhankelijke rechter. De vrijheid van godsdienst is in ons land pas in de loop van de 19^{e} eeuw tot stand gekomen, tegelijkertijd met de introductie van de scheiding van kerk en staat. Tot die tijd was eer sprake van een hegemonie van de Hervormde Kerk, die als enige het recht had op openbare godsdienstbeoefening en de enige kerk waarvoor de overheid de salarissen van predikanten betaalde. Na het toestaan van godsdienstvrijheid en de introductie van het principe van scheiding van kerk en staat, woedde er nog een stevige strijd om de vrijheid van onderwijs, die pas in 1917 is beslecht. En nog veel later, in 1983 om precies te zijn, is de vrijheid van levensovertuiging opgenomen in de Grondwet en gelijkgesteld aan de vrijheid van godsdienst. Over het beginsel van de scheiding van kerk en staat bestaan de nodige misverstanden. Het betekent niet meer en minder dan dat er geen sprake mag zijn van zeggenschap over en weer. De kerk heeft geen zeggenschap over de staat en de staat niet over de kerk, en dit geld zowel institutioneel als inhoudelijk. Het gelijkheidsbeginsel en de neutraliteit van de overheid ten opzichte van religies en levensbeschouwingen impliceert dat de overheid ze allemaal gelijk dient te

behandelen en geen voorkeurspositie mag innemen t.o.v. één bepaalde godsdienst of levensbeschouwing. Dat wil echter niet zeggen dat er geen overleg of dialoog tussen de overheid en kerkgemeenschappen en levensbeschouwelijke organisaties mag plaats vinden of dat de overheid geen maatschappelijke activiteiten van kerken of organisaties op religieuze of levensbeschouwelijke grondslag mag subsidiëren. Zo heb ik in mijn hoedanigheid als minister van Integratie, samen met de minister van Justitie die de contacten namens de rijksoverheid onderhoudt met de kerkgemeenschappen en levensbeschouwelijke organisaties, actief overleg gevoerd met deze organisaties rond het verschijnen van de film *Fitna*. En werken lokale overheden samen met moskee besturen om voorlichting te geven aan de geloofsgemeenschap over het belang van gebruikmaken van je stemrecht, voorlichting over het belang van het leren van de Nederlandse taal, het bespreekbaar maken van huiselijk geweld en eerwraak. Een dergelijke samenwerking dient van geval tot geval te worden afgewogen en het moet een algemeen maatschappelijk belang dienen.

Uit de negatieve reacties op het pleidooi van stadsdeelvoorzitter Ahmed Marchouch hier in Amsterdam Slotervaart om islamitisch godsdienstonderwijs op de openbare basisscholen mogelijk te maken, bleek dat ook hierover de nodige misverstanden bestaan. Dat werd door velen als zeer verwerpelijk van de hand gewezen omdat daarmee de scheiding van kerk en staat geweld zou worden aangedaan. Niets is minder waar, al sinds jaar en dag bestaat de wettelijke mogelijkheid als ouders dit willen om op openbare scholen godsdienstig en levensbeschouwelijke onderwijs, gesubsidieerd door de lokale overheid aan te bieden, verzorgt door een dominee of humanistisch vormingswerker. Doordat Nederland altijd al een land is geweest met een grote mate aan diversiteit van religies en levensbeschouwingen huldigt de Nederlandse overheid het beginsel van wat we wel noemen inclusieve neutraliteit, het geen impliceert dat geen van de stromingen voorrang mag krijgen boven de ander, de overheid bewaakt de gelijke behandeling. Deze in onze rechtsstaat verankerde principes, maken het dus onmogelijk zoals Wilders bepleit om de Koran te verbieden, een verbod op het bouwen van moskeeën in te voeren, of het dragen van hoofddoeken te verbieden in overheidsgebouwen en door de overheid gesubsidieerde instellingen. Het doorvoeren ervan zou onze door de eeuwen heen opgebouwde rechtsstaat verkrachten en ons pas echt terug werpen in de tijd van voor de Verlichting.

Er is een sterke tendens in de samenleving om het gebruik van het recht op vrije meningsuiting door henzelf te verabsoluteren, dit leidt tot een sterke vergroving van het publieke debat, zelfs in het huis van de democratie. Alles moet gezegd kunnen worden, is het adagium. Ik beschouw dit als een reactie op het onvoldoende onderkennen door de gevestigde politieke partijen van de negatieve gevolgen voor een deel van de burgers van de instroom van een groep laagopgeleide migranten met vaak een grote culturele afstand tot de Nederlandse samenleving. Maar ook de aanslagen van moslimextremisten, de moorden op Fortuyn en van Gogh hebben deze beweging gevoed. Recht voor zijn raap zeggen waar het op staat, mensen opzettelijk krenken, daarmee scoor je tegenwoordig als politicus. Dit gaat dan vaak ook nog gepaard met een roep om repressie en gewelddadig optreden door de overheid. Pleidooien voor hogere gevangenisstraffen lijken gemeengoed te zijn geworden, over een oproep van Wilders om overlastgevers door de knieën te schieten en straatcommando’s in te voeren ontstaat nog nauwelijks ophef. Maar

zodra er iemand in het publieke debat opstaat en het lef heeft om een vergelijking te trekken met vergelijkbare pleidooien ten tijde van het opkomend nazisme in de dertiger jaren en het als zijn plicht beschouwt om te waarschuwen voor de krachten die in de samenleving losgemaakt kunnen worden, wordt die persoon direct beschuldigd van demoniseren. Het lijkt wel alsof we de belofte die we elkaar hebben gedaan na de Tweede Wereldoorlog 'dat nooit weer', vergeten zijn. En ik kan u verzekeren dat wie de moeite neemt om het recent verschenen boek over de opkomst van de NSB leest, schokkende parallellen tegenkomt.

In het drieluik over integratie* van Ingmar Heytze* beschrijft hij in het nu volgende gedicht hoe er in ons allemaal een kleine man huist. Het gedicht heet:

*III 'DE ONOVERKOMELIJKE GEBEURTENIS' **

De Heilige Koran, Soera 56.27. En zij die rechts zullen staan – hoe (gelukkig) zijn deze die rechts staan! 28. Zij zullen zich bevinden tussen doornloze lotusbomen. 29. En trossen bananen. 30. En dekkende schaduwen. 31. En stromende wateren. 32. En overvloedig fruit. 33. Noch afgesneden, noch verboden.

Er woont in elk van ons een kleine man met
spierwit haar. Hij leest de lijnen in je hand,
voorspelt een zwarte toekomst, scheurt
namen uit het telefoonboek, hoort terreur in
oude kinderliedjes. Wat hij wil weet

niemand, hijzelf misschien nog het minst:
verheffen of vernederen, mensen verdelen
in een gelukkige en ongelukkige kant. Laat
het verschieten van de sterren mijn getuige
zijn: ik draag zo'n man in mij,

zo'n bleke pruik die vindt dat hij respect
toont door een ander de vrijheid te gunnen
om te verrekken, liefst aan de andere kant
van de grens. Zo'n man die zichzelf wil
horen zeggen dat alles moet kunnen

in dit tolerante land, en er achteraan denkt:
zolang mijn huis niet minder waard wordt
en ze met hun poten van mijn auto blijven,
als iemand anders maar de schuld krijgt –
sterren blozen aan de hemel en ik weet

niet waar ik met mezelf naar toe moet, hoe
zet ik die man mijn hoofd uit – heb geduld,
omhels die bange kleine man, zet hem in
het midden van de wereld, geef hem ogen
om te kijken. Ik beloof niet dat het helpt.

Soms moeten mensen het lef hebben tegen de stroom in te roeien, als een zalm die tegen de stroom van de rivier inzwemt. Het behoort tot de grondbeginselen van onze democratische rechtsstaat om ruimte te bieden aan minderheden, ja indien nodig zelfs bescherming te bieden. Uitsluiting van groepen, mensen tot zondebokken bestempelen van alle kwaad en aanscherping van tegenstellingen levert een steeds meer gepolariseerde samenleving op, waar angst en onzekerheid de boventoon voeren in plaats van hoop op een beter toekomstperspectief. Het is aan degenen onder ons die hun zelfrespect niet willen verwerven door anderen uit te sluiten, te vernederen of klein te maken, om andere antwoorden te vinden op de gevoelens van onbehagen, angst en onzekerheid waar veel mensen mee worstelen. Antwoorden die gebaseerd zijn op respect voor de ander, het leren omgaan met verschillen en nieuwe vormen van zingeving.

Democratie is veel meer dan het recht op het één keer in de zoveel tijd kiezen van volksvertegenwoordigers. Het gaat om het bevorderen van een democratische cultuur, waarin ruimte is voor de minderheid, ruimte voor het anders zijn. Een democratische houding impliceert dat je bij voorbaat accepteert dat de ander anders mag zijn, er mag zijn zoals hij is. Dat vraagt om actieve tolerantie, en dat is meer dan leven en laten leven, dat leidt immers al snel tot onverschilligheid ten opzichte van de ander, tot langs elkaar heen leven. Het gaat om oprecht geïnteresseerd zijn in die ander, willen begrijpen wie die ander is, wat hem drijft, zonder te oordelen, laat staan te veroordelen. De Israëlische schrijver Amoz Os heeft dat in een interview bij het uitkomen van zijn roman ‘Een verhaal van liefde en duisternis’ treffend verwoord. Hij zei: ‘Ik geloof dat het je verplaatsen in de ander niet alleen een esthetische eis is voor een romanschrijver, maar een morele opdracht voor iedereen. Ik spreek over verplaatsen in de ander, en beslist niet over het overnemen van andermans gezichtspunt en al helemaal niet over het toekeren van de andere wang, laat staan jezelf wegcijferen ten behoeve van de ander of die ander liefhebben. Alleen maar over je die ander voorstellen. Ik ben ervan overtuigd dat dat ons tot enigszins betere mensen kan maken.’

Ik heb het genoegen gehad ter voorbereiding op deze toogdag kennis te nemen van de vier laatste toespraken die Bert ter Schegget in de zomer van 2001 schreef, de eerste twee zijn nog door hem zelf uitgesproken, de laatste twee door anderen omdat hij toen inmiddels overleden was. Ze gaan respectievelijk over autonomie, tolerantie, de mens; goed of slecht en de menselijkheid van God. Ik ben bij het lezen ervan getroffen door zijn gave om op een inspirerende wijze actuele maatschappelijke en politieke kwesties te duiden vanuit een breder zingevingperspectief. Ik heb het als bijzonder ervaren om, ondanks dat ik in tegenstelling tot Bert, persoonlijk niet bezig ben met het beantwoorden van de vraag wat God voor betekenis heeft in mijn leven, er veel overeenkomst bestaat over hoe we tegen vraagstukken aankijken. In zijn toespraak over tolerantie haalt Ter Schegget Paulus aan. ‘Tolerantie is volgens Paulus letterlijke verdraagzaamheid, je verdraagt dat de ander anders is dan jij, dat hij zich anders gedraagt, anders denkt en voelt. Het moet geen rol spelen of je daar in kan komen of mee in kan stemmen: het kan en mag je allemaal ook vreemd zijn. Dat anders-zijn kan je zelfs bizar voorkomen. Maar dat wil niet zeggen dat je ze moet provoceren, je moet een beetje geduld met ze hebben. Verdraagzaamheid is dus volgens Paulus niet het ontkennen van tegenstellingen en ook niet het verdringen van je oordeel over de ander, maar wel het overstijgen daarvan ter wille van de toekomst’.

In een essay dat Bert heeft geschreven over de minderheidsgemeente, want zo duidt hij de christelijke gemeente in een gesecularisseerde wereld, spreekt hij onder andere over ‘het moreel der gemeente’. Hij zegt daarover het volgende: In de gemeente wordt naar elkaars charisma’s gezocht. Waar ligt de kracht van de ander? Het antwoord luidt: Die kracht huist in zijn zwakheid. Daar waar de ander er onder doorgaat, waar hij pijn heeft en lijdt, daar ligt zijn kracht. Aan de wonden groeien de charisma’s. Het zwakke in de ander wordt niet veracht, maar juist als kracht beleefd. Deze passage deed me denken aan de levensverhalen van de migrantenvrouwen die ik geïnterviewd heb voor mijn boekje ‘De verborgen kracht van migrantenvrouwen’. Noortje v.d. Kaaden oprichtster van het Moeder-kind-centrum de Koffiepot in Den Haag verwoordt het als volgt: ‘Vrouwen komen hier met hun koffers vol zorgen, tranen, dromen en kwaliteiten komen. Ze vinden bij ons lotgenoten en bondgenoten, met wie ze hun sores en vreugde kunnen delen, met wie en van wie ze kunnen leren. We spreken de vrouwen aan op hun kracht, kracht die ze vaak door een ingewikkeld leven hebben verworven en waarin het verwerven van zelfvertrouwen het sleutelwoord is. Dat maakt een oerkracht los’.

Deze moeder en vrouwencentra zijn voor mij de minderheidsgemeenten waar Bert ter Schegget over sprak en publiceerde. Laten we zijn gedachtegoed koesteren, maar bovenal in het leven van alledag in de praktijk proberen te brengen.

Ik dank u voor uw aandacht.

* Op uitnodiging van Saluti (Stedelijk Adviesorgaan Interculturalisatie, Utrecht) heeft de Utrechtse dichter Ingmar Heytze drie gedichten gemaakt, passend bij de dialoog over diversiteit in de moderne samenleving van Utrecht: *“Drie Integratiesoera’s”*: *“Maryam”*, *“De winden die verspreiden”* en *“De onoverkomelijke gebeurtenis”*, november 2009.